



GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE DİNİ İLETİŞİM/HİTABET TÜRÜ OLARAK HUTBEDE KONU THE SUBJECT OF KHUTBAH AS THE TYPE OF RELIGIOUS COMMUNICATION/RHOTRIC FROM THE PAST TO PRESENT

Kasım KOCAMAN*

Öz

Dini iletişim türü olarak hutbeler dini mesajların kitlelere ulaştırılmasında çok önemli bir din hizmeti ve yaygın din eğitimi vazifesi görmektedir. Hutbenin en önemli unsurlarında biri de dini bilgi, duygu ve düşüncelerin işlendiği mevza denilen konu kısmıdır. Hutbe, sadece fikhî bir ibadetin unsuru olmanın ötesinde bazen hükümdarlık alameti sayılmış, bazen siyasi iktidarların bir propaganda vasıtası olarak kullanılmış ve bazen de müminleri bilgilendirme ve uyarma işlevi görmüştür. Hz. Peygamber ve dört halife döneminde hutbelerde hayatın her alanıyla ilgili konular işlenmiştir. Abbasiler ile birlikte Osmanlı'nın son dönemlerine kadar hutbe genellikle siyasi otorite sahibi olmanın bir sembolü olmuştur. Osmanlı tarihinin genelinde hutbe konuları zaman esaslı ve birbirinin tekrarı niteliğindedir. Osmanlı'nın son döneminden itibaren hutbenin dili ve buna bağlı olarak hutbe konuları ve bunların içeriği gündeme getirilmeye başlanmıştır. Bu dönemde hutbe, yenileşme ve terakki hareketleriyle birlikte her konuda halkın aydınlatılması ve bilgilendirilmesi bakımından çok önemli iletişim aracı olarak kabul edilmiştir. Bu anlayış Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte de devam etmiştir. Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze Cumhuriyet'in hâkim kadroları ve onların politikalarını sürdürenler, darbe yönetimleri ve hükümetler, hutbeleri kendi amaçlarının gerçekleştirilmesi için siyasi bir araç olarak kontrol altında tutmuşlar ve kullanmışlardır. Nitekim hutbeler Cumhuriyet boyunca din-devlet ilişkilerinin yeniden tesisi, yeni dinî yorum ve tutumların benimsenmesi ve bu konuda bilgilendirilmesi için bir araç olarak değerlendirilmiş ve kullanılmıştır. Bütün bunlara rağmen Diyanet İşleri Başkanlığı hutbelerle inanç, ibadet, ahlak ve sosyal konularında kitleleri aydınlatmaya ve eğitmeye çalışmaktadır. Hutbe konularının belirlenmesi ve içeriğinin şekillenmesinde tarihsel süreçte değişimler olmuş, dönem dönem bazı konulara daha fazla ağırlık verilmiş ve yine bazı kavramlara daha çok vurgu yapılmıştır. Bunda ülkedeki ve dünyadaki bir takım konjunktürel değişkenlerin, din ve dünya algısındaki değişimlerin etkisinin olduğu hissedilmektedir. Makalede literatür taraması yöntemiyle günümüze değin yapılmış çalışmalara ulaşılmaya çalışılarak geçmişten günümüze hutbe konularında yaşanan değişim ve gelişim üzerinde durularak hutbenin konusu/mevza kısmıyla ilgili olarak bir farkındalık oluşturulmak istenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dinî iletişim, Hitabet, Hutbe, Hutbede Konu, Osmanlı, Türkiye Cumhuriyeti, Diyanet İşleri Başkanlığı.

Abstract

As a type of religious communication, the khutbahs serve as an important religious service and widespread religious education in bringing the religious messages to the masses. One of the most important elements of the khutbah is the subject of religious knowledge, emotions and thoughts. The khutbahs (sermons), beyond being an element of an Islamic congregation, were sometimes considered a sign of sovereignty, sometimes used as a propaganda object of political power, and sometimes acted to inform and warn believers. During the Prophet and the four caliphs, the subjects of all aspects of life were discussed in the sermons. Along with the Abbasids, the khutbahs until the late Ottoman period were often a symbol of political authority. In the history of the Ottoman Empire, sermons were time-based and repetitive. Since the last period of the Ottoman Empire, the language of the khutbah and, accordingly, the issues of khutbahs and their contents began to be raised. In this period, together with the movements of khutbahs, innovations and movements, it has been accepted as a very important communication tool in terms of informing and informing the public in every subject. This understanding continued with the establishment of the Republic. Since the establishment of the Republic, the dominant cadres of the Republic and the ones who continued their policies, the coup administrations and the governments have controlled and used khutbahs as a political tool for the realization of their goals. As a matter of fact, the khutbahs have been evaluated and used as a tool for the re-establishment of religion-state relations throughout the Republic, to adopt and inform new religious interpretations and attitudes. In spite of all this, the Presidency of Religious Affairs tries to enlighten and educate the masses on beliefs, worship, morals and social issues with khutbahs. There have been changes in the historical process in determining the issues of khutbahs and shaping the content, some issues were given more weight in the period and some concepts were given more emphasis. It is felt that there are effects of some conjectural variables in the country and in the world, changes in the perception of religion and the world. In the article, it has been tried to reach the studies which have been carried out to date with the literature review method. In this way, it was aimed to create an awareness about the subject of the khutbah / prepositions of the khutbah.

Keywords: Religious communication, rhetoric, Khutbah, The subject of the khutbah, Ottoman, Republic of Turkey, Presidency of Religious Affairs.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İlk Öğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Bölümü, (kasim.kocaman@dpu.edu.tr). ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7083-6327>



Giriş

İletişim, bir kaynaktan, bir hedefe yöneltilen, tutum ve davranış değiştirme amacını taşıyan, her türlü etki gayesini içiren bir haberleşme faaliyetidir (Kağıtçıbaşı, 1999, 175). İletişimin iletişime katılanların sayısı ve gerçekleşme biçimi temel alınarak farklı sınıflandırmalarının yapıldığı görülmektedir (Dökmen, 2002, 21; Yüksel, 2003, 19). Gerçekleştiği alanlara göre de iletişimin askeri, siyasi, akademik, hukukî ve dinî şeklinde farklı türlerinden bahsetmek mümkündür (Yüzendağ, 1964; Yılmaz, 2018, 30-38).

Din insanla beraber var olan ve yaşamaya devam eden bir yapıya sahip olduğundan anlaşılması ve toplumsal sonuç doğurması için dini duygu, düşünce ve heyecanın anlatılması, iletilmesi ve bir şekilde açığa vurulması gerekir (Taplamacıoğlu, 1963, 86). Bu durum ise temelde peygamberlerin Allah'tan aldıkları emir, tavsiye ve sakındırıcı anlamlar ihtiva eden ilahi mesajları yaşadıkları toplumlara iletmeleri neticesinde olmuştur. Kuran'daki ayetler incelendiğinde bütün peygamberlerin, Allah ile kendilerinin gönderildikleri toplumlar arasında dini iletişimi sağlamaya çalıştıkları görülür (Köylü, 2003, 101). Kur'an'daki birçok ayet (Fatır 35/24; Bakara 2/129) tarih boyunca insanlara, dinin tebliğ ve irşat edildiğini, bir bakıma iletişim çeşitlerinden biri olan dini iletişim vasıtasıyla insanlara ulaştırıldığını göstermektedir.

Din eğitimcilerinin öğrencilere ve din görevlilerinin de cemaate dini duygu ve düşünceleri, dini tutum ve davranışları kazandırma veya pekiştirme çalışmaları bir dinî iletişim faaliyetidir (Kaya, 1998, 75). Bu faaliyetler ailede, okulda, camide ve diğer sosyal yapı ve alanlarda ebeveynler, öğretmenler, din görevlileri ve dini konularda bilgi sahibi kişilerce gerçekleştirilmektedir (Cebeci, 2003, 138). Bu kişiler de dini iletişimi vaaz, hutbe, konferans, sohbet, radyo ve televizyon konuşması ve okulda din dersleri gibi etkinliklerle yerine getirmektedirler.

Dini iletişimin gerçekleştiği mekanların başında camiler gelir. Aynı zaman ibadet yeri olan camilerde dini iletişim faaliyetlerinin başında hutbe, vaazlar, cami dersleri ve yaz kursları gelmektedir. Dini konularda insanları aydınlatma konusunda hutberler ise ayrı bir öneme sahiptir. Zira hutbeler vasıtasıyla her hafta milyonlarca insana dinî duygu, düşünce ve bilgilerin ulaştırılma imkanı elde edilmektedir. Biz de bu çalışmamızda hutbenin dinî içerikli mesajların verildiği kısmı olan hutbe konusu üzerinde tarihi gelişimi de dikkate alarak durmak istiyoruz.

1. Dini İletişim Türü Olarak Hutbe ve Cuma Namazı

Sözlükte "bir topluluk karşısında yapılan etkileyici konuşma" anlamına gelen hutbe, başta Cuma ve bayram namazları olmak üzere belirli ibadetlerinin icrası esnasında irat edilen, genelde vaaz ve nasihati içeren konuşmayı ifade etmektedir (Bakır, 1998, 425). Dini iletişim faaliyeti olarak hutbeyle mesaj iletimi, belli zaman ve mekânda yetkili kişiler tarafından cemaat (hedef kitle) karşısında, mukaddime ve mev'ize (dini mesajların işlendiği konu) bölümlerinden oluşan dini konuşma şeklinde gerçekleştirilir (Çakan, 2003, 27). Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere hutbeyle dini mesajların iletilmesi için zaman, mekân, yetkili kişi (kaynak), hedef kitle (cemaat) ve dini mesajların yer aldığı bir konu bulunmalıdır.

Cuma namazı ile hutbe arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Kur'an'ın 62. Süresi, Cuma günü ve namazından bahsettiği için Cuma olarak isimlendirilmiştir. Surede, "Ey iman edenler! Cuma günü namaza çağrılınca Allah'ı anmaya (namaza) koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilerseniz, bu sizin için daha hayırlıdır. Namaz kılınca yeryüzüne yayılın da Allah'ın lütfünü arayın ve Allah'ı çok çok anın ki felah bulasınız." (Cuma 62/9-10) mealindeki ayetlerinde geçen "zikr" kelimesi "namaz" ve de "hutbe" manasında tefsir edilmiştir (Beydavi, 2003, 493). Bu durum bizlere Cuma namazı ile hutbe arasındaki ilişkiyi gösterir niteliktedir. Cuma namazı iki rekattan müteşekkil farzı ayın olan bir ibadettir (Ceziri, 19??, 375). Cuma namazı, vücut ve sıhhat şartlarının gerçekleşmesi durumunda farz olur. Cuma namazı için yükümlü olmak için vücut şartları; kişinin erkek, hür, mukim (dinen yolcu sayımlayan) ve mazeretsiz olmasıdır. Mezhepler arasındaki görüş ayrılıklarına değinmeden, Cuma namazının muteber ve geçerli olması için gerekli olan şartlar: şehir, cami, cemaat, vakit, imam ve hutbe (Karaman, 1993, 86-87) şeklindedir. Hutbe, Cuma namazının ayrılmaz bir parçası olduğundan, Cuma namazı farz olduğu gibi hutbe de farzdır. Dolayısıyla hutbesiz cuma namazı, sahih olmaz. Alışverişin terk edilerek kalben ve büyük bir itina gösterilerek kendisine koşulması istenen "zikrullah" hutbe de dâhildir.

2. Dini İbadet Olarak Hutbenin Bölümleri

Hutbe başlıca iki bölümden, bu bölümler de birtakım alt kısımlardan oluşmaktadır. Birinci hutbede mukaddime ve mev'ize bölümleri yer almaktadır. Mukaddime kısmında hamdele, şehâdet, salvele, takvâ ile tavsiye, konu ile ilgili en az bir ayet, konu ile ilgili bir veya bir kaç hadis; mev'ize



(Türkçe öğüt kısmı) kısmı ise konunun takdimi, hitâb, öğüt, Arapça bitiriş (Hüsn-i hâtıme) cümleleri, bir ayet gibi unsurlardan teşekkül etmektedir. İkinci hutbe müminler için duadan ibarettir. Burada da hamdale-salvele, Mü'minlere dua, Nahl Sûresinin 90. ayeti (Bayram hutbelerinde İsrâ sûresinin son âyeti) okunmaktadır. Hutbenin unsurları ile ilgili fıkhi hükümler, mezheplere göre farklılıklar arz edebilmektedir. Bununla birlikte Hanefilere göre hutbede vaaz ve nasihatte bulunmak sünnet hükmündedir (Çakan, 2003, 30-34).

Hutbe, daha fazla hedef kitleye ulaşma imkânı tanıyacak bir potansiyele sahiptir. Hutbelerin haftada bir defaya mahsus olmak üzere tertip olunması, onun ibadetin bir parçası olması yanında, dini bilgi, duygu ve düşüncelerin insanlara öğretilmesi ve ulaştırılması bakımından da önemlidir (Kazancı, 1995, 263). Nitekim günümüzde hutbe, yirmi milyon insana ulaşma fırsatını sunmaktadır (Önkâl, 1995, 146). Dolayısıyla hutbeyi sadece fıkhi boyutuyla değerlendirmenin ötesinde, milyonlarca insana dini mesajları ulaştıracak çok önemli bir din hizmeti ve yaygın din eğitimi faaliyeti olarak değerlendirmek mümkündür.

3. Hutbede Konu/Mev'iza

Din hizmetlerinde halkla ilişkiler ve eğitim-öğretim süreçlerinde kullanılan iletişim vasıtaları arasında hutbe dini mesajın hedef kitlelere ulaştırılmasında önemli rol oynayanamakta, çok önemli kitle iletişim ve dinî iletişim (dinî hitabet) vasıtalarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. İslam tarihinde, hutbe, dini bilgilerin, manevi ve ahlaki değerlerin aktarılması ve cemaatin eğitilmesinde etkisini günümüzde de sürdürmektedir. Hutbe, dünden bu güne kitlelere ya da cemaate mesaj iletme vasıtalarından biri olagelmıştır (Selçuk, 1999a, 230). Ancak hedef kitleye verilmek istenen mesajın ulaştırılmasında konu seçimi, onun içeriğinin belirlenmesi ve işlenmesi hutbeyle ilgili diğer hususlar kadar önemlidir.

Hutbede amaç, Müslüman cemaate dini ve ahlaki öğütler vermektedir. Dolayısıyla hutbede seçilecek konu, dini içerikli olmalı ya da dini hakikatlerle ilişkilendirilmelidir. Nitekim İslami dönemde hitabette (iletişimde) meydana gelen en önemli değişiklik, hitabet konusunun İslami ölçülere uygun olması (Elmalı, 1998, 160) olduğunu düşünürsek, hiç kuşkusuz dinî iletişim (hitabet) çeşidi olarak hutbenin konularının ve içeriklerinin de dinî yapıda olması tabiidir.

Aristo'ya göre hitabet veya iletişim, her hangi bir konuda ikna etme yollarını kullanma melekesi olup, onun amacı da ikna etmek ve susturmaktır. Yine ona göre hitabetin değişmeyen unsuru hatip, konu ve dinleyicidir. Konunun seçimi ve gerçeklere dayanması büyük önem taşırken, hatibin dinleyicilerin psikolojik durumlarını dikkate alması da önemli bir husustur (Kaya, 1998, 157). Görüldüğü gibi iletişimin (hitabetin), ikna yöntemleri kullanılarak ve dinleyicilerin durumları dikkate alınmak suretiyle gerçeklere dayanan bir konu çerçevesinde gerçekleştirilmesi gerektiği belirtilmektedir.

Dini iletişim vasıtası olan hutbenin de asıl amacı dini konularda cemaati aydınlatmak, bilgilendirmek veya ikna etmek olduğundan (Baktır, 1998, 425) hutbede işlenmesi düşünülen konuların dinî bir bakışla ele alınması sonucu kendiliğinden ortaya çıkmış olur.

3.1. Hz. Muhammed Ve Hulefa-i Raşidin Döneminde Hutbede Konu/Mev'iza

Hz. Peygamber (sav) hayatı boyunca, cemaatin yani insanların ortak dertlerini dile getirdiği dört yüz civarında hutbe irâd etmiştir (Kazancı, 1995, 263). Hz. Muhammed (sav) hutbelerinde iman, amel ve ahlaki konular başta olmak üzere, yerine göre eğitim ve iktisadi mevzulara temas etmiştir. Hutbelerinde zamanın ve zeminin özelliğini göz önünde bulundurarak idarî, siyasî, içtimaî, askerî, adli veya hukukî konulara da değinmiştir. Kısacası hayatın her alanındaki konuları işlemiştir (Önkâl, 1995, 148). Hz. Peygamber'in hutbe konularıyla ilgili olarak Armaner: "Hz. Peygamber cuma hutbelerinde takvadan, Allah'ın birliğinden, ilahi sıfatlarından ve ahiretten bahsederdi. Şayet hafta içinde bir olay vuku bulursa onu bahis konusu ederek ona dair talimatını verirdi. Bazen de hutbe irat etmeyerek (Kaf) suresinden ayetler tilavet ederdi" şeklinde bilgi vermektedir (Armaner, 1962, 46).

Hz. Peygamber'in hutbelerinde çoğu zaman Kur'an ayetlerini okumakla yetindiği veya konuşmasının büyük kısmının Kur'an ayetlerinin oluşturduğu rivayet edilmektedir. Bu husuta Cabir b. Samura, Hz. Peygamber'in hutbelerinde Kur'an ayetlerini okuduğunu ve Allah'ı anıp insanlara öğüt verdiğini bildirir (Müslim, 1981, Cuma, 34). Ümmü Hişam binti Harise "ben Kaf suresini bizzat Rasulullah'ın ağzından öğrendim. Çünkü O her cuma insanlara hutbe irad ederken minberde bu sureyi okur ve bu sureyle hutbe verirdi" demiştir (Müslim, 1981: Cuma, 50-52). Buradan hareketle hutbelerin Kur'an ayetleri çerçevesinde dinî mesajları ihtiva eden ve insanın hayatını anlamlandıran dinî bir anlayışla ele alındığını sonucunu çıkarabiliriz.



Raşid halifeler de, dini bilgilerin Müslümanlara naklinde geçmiş Arap kültürünün de etkisiyle zamanın en iyi kitle iletişim vasıtası olan hutbelerde içerik olarak, Hz. Peygamber'den gördüklerini aynen devam ettirerek daha çok Kur'an ayetlerinin iletilmesine ağırlık vermişlerdir. Onlar da zaman zaman Kur'an'ın dışında yöntem ve diğer hususlar ile ilgili konuları iletmek için hutbeyi bir vasıt olarak kullanmışlardır (Doğan, 1998, 11).

Hız. Peygamber ve Hulefa-i Raşidin döneminde hutbe, dini iletişim ve eğitim faaliyeti olarak, iyiye ve güzele yöneltme, doğru yolu gösterme bakımından mevize, nasihat, öğüt, irşat ve tezkir kavramlarını ve bunların ifade ettikleri fonksiyonları yanı sıra, o zamanın iletişim ve eğitim anlayışının ve siyasi, ekonomik ve kültürel etkenlerin tesiriyle bir kamuoyu oluşturma aracı (vasıtası) işlevi görmüştür (Doğan, 1998, 12).

Bu dönemin sonrasında hutbelerin şekli ve konu ya da muhtevaları siyasi, coğrafi, idari, ekonomik ve kültürel şartların değişmesiyle farklılıklar arz etmiştir. Özellikle Abbasilerden itibaren hutbe, sanatkarane bir şekilde oluşturulan tekerleme tarzındaki ibarelerin söylendiği konuşma biçimine dönüşmüştür (Doğan, 1998, 12-13).

3.2. Osmanlı Döneminde Hutbede Konu/ Mev'iza

Osmanlılar zamanında hutbeler, Abbasiler döneminde oluşmaya başlayan şeklin ön planda tutulduğu, ancak muhtevaya veya konuya daha az önem verildiği bir hale gelmiştir (Doğan, 1998:14). Ancak Osmanlı döneminde Arapça hazırlanan ve okunan hutbelerin (Zengin, 2008, 386-387), Abbasiler'den farklı olarak, formüle hale getirilmiş hutbelerin sadece ortada okunan hadisleri haftadan haftaya değiştirilmiştir (Jaschke, 1972, 43). Ayrıca Osmanlı Devletinde Arapça okunan hutbeler, İstanbul'daki selatin camilerde ve zamanla diğer bazı camilerde, vilayet ve sancak merkezlerinde görevlendirilen Cuma günleri camide vaaz veren Kürsü Şeyhleri (Çaruhlu, 2002, 573-574) tarafından cuma namazı sonrasında cemaate izah ve telkin edilmiştir (Yazıcı, 1999, 213; Uzunçarşılı, 1340, 2; Mehmet Emin, 1335, 89-90).

Hutbeler Arapça bilen bilmeyen ayrımı yapılmaksızın Arapça okunmuş ve de huşu içinde dinlenilmiştir. Ne var ki yüz yıllar boyunca anlaşılması için çaba sarf edilmeyen metinler olmuştur (Doğan, 1998, 14-15). Bu belirtilen hususlar, hutbenin etkin bir dini iletişim vasıtası olarak kullanılmadığının göstergesidir. Nitekim bu durum Osmanlı'nın son döneminde çok ciddi elişiri konusu olmuş, zamanın yayınlarına da yansımıştır (Ali Suavi, 1871, 1116-1118). Bu dönemde hutbelerin dil ve konu/mev'iza yani muhteva açısından geliştirilmesi gerektiği üzerinde önemle durulmuştur (Yazıcı, 1999, 212). Hutbelerin dilinin Türkçe çevrilmesi dile getirilmiş, bununla sadece hutbenin öğüt yani mev'iza kısmının Türkçe okunması kastedilmiştir (Yazıcı, 1998, 117).

II. Meşrutiyet (1908) öncesi dönemle ilgili hutbe konuları hakkında yapılan eleştirilerin, hutbelerin muhtevalarının klasik hutbe konularından kurtarılarak veya genişletilerek, İslamla uygunluğu sağlanması gerekliliği hususunda olduğu görülmektedir. (Doğan, 1998, 16). Bu eleştirilerin zamanın şartları gereğince yapıldığını da unutmamak gerekir. Zira hutbelerin konu ve muhtevalarıyla ilgili tartışmalar, Fransız ihtilaliyle gündeme gelen kavramların İslami bir muhteva kazandırılarak geniş halk kitlelerine ulaştırılması, ıslahatların, yeniliklerin ve Tanzimatla (1839) ivme kazanan modernleşme hareketlerinin, halka anlatılmak ve benimsetilmek istenmesinin bir sonucu olarak da algılamak gerekir (Doğan, 1998, 15-16).

II. Meşrutiyet sonrası ve Cumhuriyet öncesi Dini iletişim vasıtası olan hutbenin de asıl amacı dini konularda cemaati aydınlatmak, bilgilendirmek veya ikna etmektir ve yine muhtevalarında mevzu hadislere, hurafelere ve bidatlere yer verildiği belirtilmektedir (Doğan, 1998, 26-29). Hatiplerin dönemin basın organlarında çıkan yazılarında, hutbelerde Hz. Peygamber ve daha sonraki dönemlerdeki gibi dünyevi, ahlaki, içtimai ve siyasi meselelerin çözümüne yönelik konuların işlenmesi ve on iki aya mahdut hutbelerin okunmaması gerektiği, hatta hal ve yere, ihtiyaç ve zamana göre hutbelerin olabileceğiyle (Doğan, 1998, 28) ilgili bilgilerin olması bize hutbe konularını mahiyeti hakkında fikir vermektedir.

Dönemin dergilerinde yayınlanan makalelerdeki ortak fikri, Antakya Ulemasından Bereketzade Saffet'in, "Mahza zikir ve taat ve ibadetten ibaret olan hutbelerle umur-ı diniye ve dünyeviyemiz esbab-ı maişet ve siyasetimiz efkârımız ve hatta ahval-i umumiyyemiz ahkâmı-ı şer'iyesiyle tasvir edilmeli ve her zamanın vukuatı hadisesine göre talimat-ı şer'iyeye irşadat-ı hikemiyeyi cami' olduğu halde hutbeler tertip olunmalıdır. Yoksa zemin ve zamana, mevki ve hale gayri münasip öyle bir takım rekik cümleler, muğlak ibareler, kafiyeyle cümlelerle hutbeler yalnız dualara hasr ve kahr edilmemelidir..." ve İbrahim Besim'in, "şuhur-i arabiye ve mevasim-i diniyeye münasip hutbeler"



okunmaktan vazgeçilmesine dair ifadeleriyle, hutbe konularının nelerle ilgili olduğu notasında ip uçları verir. Yine hutbe konuları ve muhtevalarının zaman ve zemine uygun yani gündemdeki meseleler yada vakıalarla ilgili olması gerektiği hususunda, Alimcan el-İdrisi'nin, "Bilhassa kolera illet-i müdhişesinin şiddetle hüküm ferma olduğu şu günlerde hatiplerimiz, cumalarda nezafet ve korunmanın lüzumunu, her derdin devasının olduğunu ve sağlığa Peygamberimizin ne derece riayet ettiklerini halkımıza lisan-ı münasebetle anlatsalar da şu illet-i müdhişenin def ve izalesine hizmet etseler. Salat-ü cumayı suret-i sıhhiyede eda ettiklerinden maada vazâif-i İslamiye'nin en mühimlerinden biri olan vazife-i nasihati de ifa etmiş bulunurlardı." (Doğan, 1998, 27) şeklindeki ifadeleri de dikkat çekicidir.

II. Meşrutiyet dönemi hutbe mecmualarının incelendiği bir çalışmada (Zengin, 2008) hutbe konularının zaman esasına göre belirlendiği tespit edilmiştir. Dinen önemli görülen ay, gün ve geceler hutbe konularının belirlenmesinde etkili olmuştur. Bu usule göre hutbe hazırlamanın bir geleneğe dönüşmüştür. İtikaf ve Kur'an hatmi konularında hutbelerin olması dikkat çekicidir. Ayrıca güzel ahlak, içkinin kötülüğü, kumar gibi konularının yanı sıra, Fatiha, Besmele, İhlas, ilk dört halife, büyük din alimleri ve mücahitlerin faziletlerinden bahseden hutbeler bulunduğu görülmektedir. Hutbe metinleri kısa tutulmuş, hutbe konuları zaman içerisinde pek fazla yenilenmemiştir. Bu durum farklı dönemlerde basılan hutbe kitapları birbirinin tamamen aynısı olmasından anlaşılmaktadır. Öyle ki bir birlerinden farklı tarihlerde basılan hutbe mecmuaları arasındaki zaman farkı 80 yılı aşmaktadır. Dolayısıyla hutbe konularının kısa aralıklarla değiştirilmeden, aynı konu ve üslupla uzun yıllar kullanıldığı, hutbenin asıl ve gerçek amacı olan yaygın din eğitiminin gerçekleştiği bir iletişim ve nasihat aracı olmaktan uzaklaştığı, rutin olarak tekrarlanan dinî nitelikli bir gelenek haline geldiği belirtilmektedir (Zengin, 2008, 390-392).

İslam tarihinin hemen her döneminde dini hükümlerin anlatılması yanında doğrudan ve sembolik olarak siyasi muhteva taşıdığı ifade edilen Cuma hutbeleri, II. Meşrutiyet sonrasında, medeniyet ve terakkinin sağlanmasında, ayrıca bunların önündeki dini muhtevalı engellerin kaldırılmasında, en etkin vasıtalarından biri olarak görülmüştür (Kara, 1994, 88). Bunun icraate dönüşmesi büyük oranda Cumhuriyet döneminde gerçekleşmiştir.

4. Cumhuriyet Döneminde Hutbede Konu/Mevza

4.1. Diyanet İşleri Başkanlığının Görevi, Siyasilerin Tutumu ve Hutbe

Cumhuriyet döneminde hutbe konularının mahiyetini anlayabilmek için Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yetki ve görev alanlarının genel olarak belirtilmesi yerinde olacaktır. Bu konuda tarihi değişim ve dönümün izini de sürmek, konuyu genişliğine ve derinliğine değerlendirme imkanı verecektir. Diyanet teşkilatının, Osmanlı Devleti hesaba katıldığında Şeyhulislamlık makamının, Cumhuriyet devri esas alındığında Şer'îye ve Evkaf Vekâleti'nin yerini bir şekilde doldurmak için tesis edildiği dile getirilmektedir. Ancak Şeyhulislamlık'tan Şer'îye ve Evkaf Vekâleti'ne oradan Diyanet İşleri Başkanlığı'na doğru yetki ve görev alanları bakımından giderek daralan ve sınırlandırılan bir değişim ve dönüşümün yaşandığı görülmektedir. Şeyhulislamlığın yasama, yürütme ve yargı alanlarında etkin ve geniş görevleri bulunmasının yanı sıra 19. yüzyılın ortalarına kadar eğitim, adliye ve vakıflar bütünüyle onun hizmet alanı kapsamında yer almaktaydı. 1920-24 yılları arasında Ankara'da faaliyet gösteren Şer'îye ve Evkaf Vekâleti'nin görev ve yetkileri şeyhulislamlığa göre daha sınırlı olmasına rağmen dinî hizmetler, dinî hayat, dinî yayınlar, medreseler, tekkeler, vakıflar konusunda birinci derecede sorumluydu. Bakanlar kurulunda yer alması ve Meclis'teki Şer'îye Encümeni ile bağlantısı nedeniyle hukuki düzenlemeler dahil her konuda görüş bildirmekte ve bunların bir kısmı bağlayıcı olmaktadır (Kara, 2008a, 61-62).

3 Mart 1924 de Cumhuriyet hükümeti, 429 sayılı "Şer'îye ve Evkaf ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletlerinin İlgasına Dair Kanun" ile Şer'îye ve Evkaf Vekâleti'ni kaldırmış ve Diyanet İşleri Reisliği'ni ihdas etmiştir. Kanun teklifinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın adının "Umûr-ı Diyanîye Reisliği" biçiminde geçmesi tartışmalara neden olmuştur. Bu kapsamda kurumun adının "Umûr-ı Diniye Reisliği" şekline dönüştürülmesi teklifleri ciddi tepkilerin verilmesi Başkanlığın görev ve yetki alanlarının daraltılmasının ve geriletilmesinin bir göstegesidir. Biga mebusu Samih Rifat'ın, "...Din ile diyanet arasında fikhî bir fark vardır. Din kazaî, iftaî, muamelât-ı nâsa dair olan şeyi; ibadât, ahkâm ve itikadâtı câmidir. Halbuki kazaya dahil olmayan ahkâmı, iftâyı, ibadâtı, itikadâtı kendi mâna ve mefhumu altında cem eden bi tabir-i fikhî vardır ki o diyanettir", şeklindeki beyanatları bu durumu gösterir niteliktedir (Kara, 2008a, 62-63).

3 Mart 1924 tarih ve 429 sayılı kanunla muamelât-ı nâsa dair olan ahkâmın teşri ve infazı



TBMM ve hükümete, din-i mubin-i İslâmın bundan mâada itikadât ve ibadâta dair bütün ahkâm ve mesâlihinin tedviri ve müessesât-ı diniyenin idaresi için Cumhuriyet'in makarrında kurulan Diyanet İşleri Reisliğine verilmiştir (Kara, 2008a, 64). Bu kanundan anlaşılacağı üzere Diyanet itikat ve ibadetle ilgili işleri idare etmekle sorumlulu olmakta, ancak muamelat ve ahlak işleri hizmet kapsamının dışında tutulmaktadır.

1965 tarih ve 633 sayılı kanunla Diyanetin yürütmesi gereken işlerin kapsamına "ahlak" da girmiştir. "İslam dinin inançları, ibadet ve ahlâk esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplum aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek" şeklinde Başkanlığın görevleri belirlenmiştir. Kanunun hükümet teklifinde "ahlâk" kelimesine yer verilmemiştir. Bu durum ahlâkın din ve diyanetle ilgili alan olarak görülmediğini göstermektedir. Buna rağmen bu kelime Meclis'te tartışmalara konu olmuş ve güçlükle geçebilmiştir. Bunu sağlayan asıl saik ise 1947 CHP Kurultay'ına uzanmaktadır. Kurultayda bir çok delege ve milletvekili tarafından Türk toplumunun o gün içinde bulunduğu sosyal, siyasaal çözümlenin önüne geçilmesi için din, özellikle İslâm ahlâkı öne çıkarılmıştır (Kara, 2008a, 64-66).

Cumhuriyeti kuranlar, din işlerini devletin kontrolünden uzak bir şekilde cemaatlara bırakmak veya din gerçeğini yok kabul etmek yerine, toplumun dini ihtiyaçlarını bir kamu hizmeti olarak değerlendirip, din hizmeti sağlayan görevlileri de denetim ve gözetim altında tutabilecek bir yapı oluşturarak, din hizmetlerini, Başbakanlığa bağlı, hükümetin emri altında bir teşkilatla, genel idare hizmetlerine dahil ederek sıkı bir devlet denetimi altına almışlardır (Kaya, 1998, 113- 199).

Cumhuriyetin kurucu kadroları ve ardılları din hizmetlerini sadece denetim altına almamışlar, aynı zamanda kendi amaçlarını gerçekleştirmek için bir araç olarak kullanma eğiliminde olmuşlardır. Bu hususu Başar'ın şu ifadeleri oldukça açıklayıcı mahiyettedir: "Bizde dini cemiyetin dışına atmak değil, bilâkis inkılâbın ermine vererek yaşatmak lâzımdır. Camileri yıkıp, terkedip onların yerine halkevleri yapmak suretiyle hedefimize varamayız. Her zaman camide toplanan halka oradan sesimizi duyurmak; oraları modern halkevleri haline koymak; oraları modern halkevleri haline koymak; din sınıfını ortadan kaldırmak, herkesi din ve dünya namına konuşturmak mümkündür. İslâmlık bu bakımdan en modern, en ileri bir dindir" (Kara, 2008a, 49).

Cumhuriyet hükümetlerinin ve devleti nüfuzu altında tutan kimi kesimlerin hutbelerden farklı amaçlarla yararlandıklarına ve buna dair hutbe konuları oluşturup okuttukları görülmektedir. 1925 yılında Şapka Devrimi'nden üç ay sonra Konyalı muallim Hüseyin Refik "Şapka istimalinde (kullanılmasında) mahzur-i dini olmadığı"na dair bir hutbe kaleme almış, aynı yılın Kasım ve Aralık aylarından Konya'nın camilerinde Cuma namazlarında hutbe olarak okunmuştur. Bahsi geçen hutbenin bir kısmının aktarmanın konuya açıklık getireceği düşüncesindeyiz: "Cümlemizin vatani, dini, siyasi her işimizi hal ve akde mebus ve vekil intihap ettiğimiz milletvekili dindaşlarımızın, ulü'l emr olan mübeccel hükümet-i Cumhuriyetimizin dört dini delile ve memleketimizin asri ihtiyacına muvafık gördüğü medeni kisveyi giymemek dinen, aklen, siyaseten büyük mesuliyet gerektirir, başkaları için ibret olacak cezaları davet eder. Müslümanlık, Türklük iddiasında bulunan her fert yaşamak ister, Allah'a, Peygamber'e karşı kulluk vazifesini yapmak isterse bugünkü hükümetimizin emirlerini ifada zerre kadar bahane göstermemeli, can ü yürekten itaat ve riayet etmeli..." (Kara, 2008a, 124-125).

Darbe dönemlerinde de Devletin mesajlarını aktarmak için Cuma günü vatandaşlarının büyük bir çoğunluğunun toplandığı camilerde okunan hutbeler, hep iyi bir fırsat olarak görülmüştür. 27 Mayıs darbecileri de Cuma hutbelerinde halka propaganda yapmaktan geri durmamışlardır. 27 Mayıs darbesinden hemen sonra Diyanet tarafından müftülüklere gönderilen talimatta, o yıllarda merkezi olmayan hutbelerde 27 Mayıs darbesinin övülmesi açıkça istenmiştir (Oğur, 2018).

O hutbelerden biri o sırada yargılanan Demokrat Partililere atıfla Yasin suresinin ayetleri okunarak başlamaktaydı: "Ey Allah'ın kulları, sadede gelirsek; yüce Allah şöyle buyurmuştur: 'Artık bugün (hesap günü) hiç kimseye zerrece zulmedilmez ve siz ancak yaptıklarınızın cezasını çekeceksiniz.' Hutbenin Tükçe bölümünün bir kısmı şu şekildedir: "Aziz cemaat! Kahraman ordumuzun hummalı çalışmaları ve semereli gayretleri cümlemizin malumudur. Bu yolda bize düşen millî, dinî ve insanî vazifelerimiz vardır. Her şeyden evvel şunu bilmeliyiz ki Türk milleti cesur ve olgun ve necip bir millettir. Asla haksızlığa, adaletsizliğe tahammülü yoktur. Varlığını ve egemenliğini vatan ve millet uğrunda feda etmekten çekinmeyen ulvi bir millettir. Zira ecdadından aldığı tecrübe bunu iktiza ettirmektedir. Fatihlerin, Yavuzların, Yıldırım ve Atatürk'ün izinden giden kahraman bir millettir. İşte Milli Birlik Komitesi ve âzası bu ulvi milleti temsil etmektedir" (Kara, 2008b, 42-48). Ömer



Nasuhi Bilmen'in sekiz ay görev yaptıktan sonra istifasının sebebinin de Menderes ve arkadaşlarının idamıyla ilgili 'katledilmelerinin dinen de caiz, hatta vacip olduğu' şeklinde bir hutbe okumasının istenmesi ve onun bunu kabul etmemesi olduğunu da burada belirtmek gerekir (Çelik, 2016).

28 Şubat 1997 sürecinin Diyanet ve hutbelere etkisinden biri de "merkezi hutbe" ve "merkezi vaaz" uygulamaları olduğu iddia edilmektedir. Bu sonucu olarak hutbe ve vaaz metinleri Diyanet Merkezinde başlamasıyla, "sipariş hutbe" döneminin başladığı Ankara Ticaret Odası ve Sağlık Bakanlığı'nın Diyanetten sipariş hutbe talebinde buldukları belirtilmektedir (Çelik, 2016). Yukarıda da değinildiği gibi sadece bu dönemde değil Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren siyasilerin ve darbecilerin Diyanet'ten kendi amaçları doğrultusunda hutbe okutulmasını istedikleri görülmektedir. Kamu kurumlarının Diyanet'ten hazırlanıp okutulması istenen hutbelerin hepsinin arkasında her zaman ard niyet aramanın doğru olmayacağını belirtmek gerekir.

Her devirde zaman zaman o günkü iktidarları istedikleri mesajlar Cuma hutbelerinden halka duyurma eğilimde olduklarını gösteren ve en meşhurlarından biri de 2001 ekonomik krizi sırasında 31 Ağustos 2001 günü Cuma günü Türkiye'deki bütün camilerden okunan "Türk lirası milli itibarımızdır" başlıklı hutbe olduğu belirtilmektedir. Hutbenin hazırlanmasında maliye bürokratlarının da eli değmiş olabileceği, zira hutbede "uluslararası ekonomik hayatta, yabancı paralar karşısında milli paranın paritesinin yüksekliği" gibi çok teknik ekonomi tabirlerinin yer aldığı ifade edilmektedir. Bu hutbeden 18 yıl sonra 24 Ağustos 2018 tarihinde yine ekonomik olarak sıkıntılı günlerden geçilirken Diyanet'in merkezinden hazırlanıp bütün camilere gönderilen hutbede müminlerden "ekonomik saldırıya karşı koymaları istenmiştir (Oğur, 2018; Ocaktan, 2018).

Diyanet İşleri Başkanlığı görev alanları hutbe konuları bağlamında insanları İslam dininin inanç, ibadet ve ahlak konularında uyarmak olduğu görülmektedir. Bu bağlamda hutbe konularının olmasını kanunla Diyanet'e verilen sorumluluktan çıkarmaktayız. 1965 yılına kadar Diyanet, itikad ve ibadet konularında halkı tenvir etmekle görevli kılınmışken, bu tarihten sonra ahlakî konularda da aydınlatmak görevi kapsamına girmiştir. Ancak 1965'e kadar Diyanet'in ahlaka dair hutbeleri olmamış mıdır? Aşağıda da görüleceği gibi 1927 yılında hazırlanan hutbelerde sosyal ve ahlakî konuya değinilmiştir. Dolayısıyla da her zaman teori (kanun) ile uygulama (pratik) bire bir örtüşmemektir. Yine din-siyaset ayrımına vurgu yapılmak istense de Cumhuriyet'in kurucu kadrosu başta olmak üzere, darbe dönemlerinde darbeciler ve bu güne kadar neredeyse bütün hükümetler hutbelerden kendi amaçları doğrultusunda yararlanmak istedikleri ve bu doğrultuda hutbe konuları oluşturdukları anlaşılmaktadır.

4.2. Hutbe Konularının Hazırlanması

1925 yılında TBMM'de hutbeler gerek Türkçe olması gerekse muhtevâlarının düzenlenmesi bakımından gündeme gelmiştir (Bulut, 1991, 58). Diyanet İşleri Riyaseti, Ahmed Hamdi Akseki'ye zamana ve zemine uygun, ayrıca hatiplere rehber olması yönüyle hutbe hazırlama görevi vermiştir. Hazırlanan hutbeler 1927 yılında "Türkçe Hutbe" şeklinde kitaplaştırılmıştır. Aynı kitap 1936-37'de genişletilerek biri 420, diğeri ise 560 sahife olmak üzere iki cilt halinde "Yeni Hutbelerim" şeklinde tekrar neşredilmiştir (Yazıcı, 1999, 215).

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 1927 yılından sonra 1936, 1955 ve 1959 yıllarında Türkçe hutbe kitapları basılmış; 1961 yılında Hutbe Mecmuası çıkarılmış; DİB Dergi ve Gazetesinde bazı hutbeler neşredilmiş ve yıl içersinde hutbelerde işlenilmesi gereken konular tespit edilip, çeşitli Bakanlık temsilcilerinin görüşleri ve Din İşleri Yüksek Kurulunun incelemeleri neticesinde 1972 yılında da Hutbe kitabı hazırlanmıştır. 1972 yılından itibaren Başkanlık hutbeler konusunda daha planlı, programlı düzenli olmak amacıyla her yıl hutbe kitabı çıkarmaya karar vermiştir (Diyanet İşleri Başkanlığı, 1976, VIII). Başkanlığın daha sonraki yıllarda hutbe kitapları hazırladığı ve Diyanet Gazetesinde hutbe neşrettiği görülmektedir (Tavukçuoğlu, 1997). Bunun birlikte Diyanet İşleri Başkanlığı 1937'den sonra sonuncusu 2008 yılına kadar bazıları mükerrer hutbeleri ihtiva eden yaklaşık 15 hutbe kitabı neşretmiştir (Yaşaroğlu, 2016, 96).

1989 yılında yayımlanan genelgeye göre, öncelikle başkanlıkça yayımlanan ve Başkanlığın incelemesinden geçip ve seçilen hutbeler okunacaktır. Diyanet dışındaki kişilerin ile İmam-Hatiplerin hazırladığı hutbeler ise ilgili müftülüğünün izin ve sorumluluğu altında okunabilecektir. Hutbe konuları müftülüklerce önceden belirlenecek, olağanüstü durumlarda ise ilgili müftülükçe hutbe konularında değişiklik yapılabilecektir. Her ay müftülükçe mahalli şartlar göz önüne alınarak tespit edilerek, İmam-Hatiplere bildirilecek. Müftülükçe uygun görülen konunun dışında bir konuda hutbe okunmayacaktır (DİB Mevzuatı, 1989).



1992 yılında hutbelerin Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulunun uhdesinde teşekkül ettirilmiş özel bir komisyon marfetiyle aylık olarak planlanmış ve hazırlanan taslak metinler gerekli düzeltmelerin yapılmasından sonra hutbe olarak okutulmuştur (Onay, 2004, 2; Yaşaroğlu, 2016, 97). 1995 yılında hutbelerin, il müftülüklerince tespit edilen konulardan seçilmesi ve önemli gün ve haftalar münasebetiyle okunacak hutbelerin gerektiğinde Diyanet İşleri Başkanlığına gönderilmesi, Başkanlık genelgesinde yer almaktadır. 2002 yılında Din İşleri Yüksek Kurulunca hazırlanan ve Diyanet Aylık Dergi ekinde gönderilen hutbeler okunması, dergiye ulaşılamaması halinde Başkanlığın İnternetteki web sitesinden hutbeler temin edilmesi istenmiştir (Kocaman, 2006, 75),

Kitlelere ulaşmadaki etkisi nedeniyle hutbelerin doğrudan Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından mı, yoksa il müftülükleri marifetiyle hazırlanması gerektiği zaman zaman tartışma konusu olmuştur. Nitekim hutbe formatında ciddi bir değişiklik olmasa da Haziran 2006 tarihiyle birlikte hutbelerin hazırlanmasında Başkanlık teşkilatında görev yapan her din görevlisi din görevlisi katılma imkanı bulmuştur. Haliyle geçmişe nazaran çok daha geniş bir kitle, hutbelerin hazırlanma sürecine dahil olmuştur (Yaşaroğlu, 2016, 97).

2013 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı daimi genelgesinde değişiklik yapılarak hutbe hizmetleri il irşat kurullarına bırakılmıştır. Her ilin irşat kurulları tarafından ilgili ilin sorunları ve ihtiyaçları ile genel olarak özel gün gece ve haftalar dikkate alınarak konu planlaması yapıp hutbeler hazırlanmaktadır. İlgili konularda hutbe yazmak isteyen din görevlileri hutbelerini ilçe irşat kurullarına teslim ederler. İlçe irşat kurulları inceleyip uygun bulduğu hutbeleri il irşat kurullarına sunarlar. İl irşat kurulların tarafından konularına göre tasnif edilip, değerlendirilen hutbelerden en uygun olanları seçilmektedir. Yazım ve cümle hatalarının düzeltilmesi için formatorlere teslim edilen hutbeler, il irşat kurulundan geçerek okunacağı tarihten bir ay önce Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Yönetim Sistemi'ne (DHYS) yüklenir. Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü illerden gelen hutbeleri inceler, hatalar veya eksiklikler konusunda müftülüklere yazılı uyarılar yapmaktadır. Genel olarak hutbe konuların belirenmesi bu şekilde olmakla birlikte kimi zaman önemine binaen Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından il ve ilçe müftülüklerine gönderilen hutbeler okunabilmektedir (Yaşaroğlu, 2016, 100).

4.3. Hutbe Konuları ve İçeriği

Cumhuriyet döneminde, din hizmetlerinden veya dini iletişim vasıtalarından biri olan hutbe de devletin denetim ve gözetimi altına girmiş, hutbelerde herkesin anlayabileceği Türkçe vaaz ve nasihat bölümlerine yer verilmeye başlanılmıştır (Jaschke, 1972, 44). Bunun yanında Cumhuriyet idaresi hutbenin Müslümanlara vaaz ve nasihatten ibaret olan birinci bölümünü –gerekli Arapça girişten sonra– Türkçe, Müslümanlara duadan oluşan ikinci bölümü de Arapça okuma tarzındaki hutbe uygulamasını ülke genelinde yaygınlaştırmıştır (Yazıcı, 1999, 214).

1923 yılında Mustafa Kemal'e hutbeler konusu da sorulmuştur. O cevaben şunları söylemiştir: "Biliyoruz ki, Hz. Peygamber zaman-ı saadetlerinde hutbeyi kendisi irâd ederlerdi. Gerek Peygamber Efendimiz ve gerekse Hulefâ-i Raşidin'in hutbelerini okuyacak olursanız görürsünüz ki, gerek Peygamber'in, gerek Hulefâ-i Raşidin'in söylediği şeyler o günün mesleleridir, o günün askerî, idarî, malî ve siyasi, ictimai hususâtıdır... Hutbeden maksat ahalinin tenvir ve irşadıdır, başka şey değildir. Yüz, ikiyüz, hatta bin sene evvelki hutbeleri okumak, insanları cehl ve gaflet içersinde bırakmak demektir. Hutbânın her halde nâsın kullandığı lisanla görüşmesi elzemdir... Minberler halkın dimağları, vicdanları için bir menba-ı feyz, bi menba-ı nûr olmuştur. Böyle olabilmesi için minberlerden aksedecek sözlerin bilinmesi ve anlaşılması ve hakâyık-ı fenniye ve ilmiyeye mutabık olması lâzımdır. Hutebâ-yı kirâmın, ahvâl-i siyasiye, ahvâl-i içtimaiye ve medeniyeyi her gün takip etmeleri zaruridir. Bunlar bilinmediği takdirde halka yanlış telkinât verilmiş olur. Binaenaleyh hutbeler tamamen Türkçe icabât-ı zamana muvafık olmadır" (Ergin, 1943, 1625-1627; Cündioğlu, 1998, 185-187; Aytaç, 1986, 103-105). O'nun verdiği bu cevap Cumhuriyet idaresinin hutbelere dair yaptığı icraatların bir özeti niteliğindedir. Hutbelerle günün şartlarının gerektirdiği konularda halk cehaletten ve gafletten kurtarılarak aydınlatılacak ve uyarılacaktır. Ancak daha sonraki icraatların mahiyetinin değiştiğine yukarıda değinilmiştir.

1927 yılındaki hutbeler hatiplere birer rehber ve numune olmak üzere hazırlanan (Diyanet İşleri Reisliği, 1927, 6), Cumhuriyet tarihinin ilk Türkçe hutbe kitabı (Kara, 2000:43) olan ve Diyanet İşleri Reisliği tarafından tertip edilmiş olan "Türkçe Hutbe" kitabının mukaddimesinde Cumhuriyet'in ilk Diyanet İşleri Reisi Rifat'ının (Börekçi), "Hutbeler, ehl-i islamın, cemaat-ı müsliminin intibahına vesile olacak mevızaya (konulara) da muhtevi bulunacaktır. ... ve meviza kısmında mukteza-ı hale göre halka



dünyevi ve uhrevi muhtaç oldukları şeyler teşrih edilecek, ahkam-ı ve adab-ı islamiye kendilerine anlatılacaktır” (Diyanet İşleri Reisliği, 1927, 5-6) şeklindeki ifadelerine yer verilmiştir. Bu beyanda günün şartlarına uygun tarzda ve halkın uyanışına vesile olmak üzere gerekli olan konuların ve hususların, İslamî prensipler doğrultusunda halka hutbelerle anlatılacağına vurgu yapılmaktadır. Hazırlanan hutbe kitabında itikat, ibadet, ahlak, sosyal, iktisadi, savunma sanayi, sağlık, önemli gün ve geceler ile ilgili konulara, dini içerikli sosyal konulara, sağlık ve çeşitli dini konulara yer verilirken; muamelat ve eğitim-öğretimden bahseden konulara değinilmemiştir (Diyanet İşleri Reisliği, 1927).

1927 tarihli Türkçe Hutbe kitabının konuları genel olarak irdelendiğinde aşağıda belirtilen hususları söylememiz mümkündür. İtikadî konulardan bahsedilmiş, ancak meleklerle, kitaplara, ahirete, kaza ve kadere iman ilgili konulara hiç değinilmemiştir. Kıyamet ahvali, kıyamet alametleri, kabir ve mahşer gibi konular işlenmediğini, özellikle de “cehennem” kelimesinin hiçbir hutbede yer almadığını görüyoruz. Bunda Osmanlı'nın son dönemlerinde hutbeler hakkında yapılan eleştirilerin payı olsa gerektir. Zira İbrahim Besim'in, zamanın Sırat-ı Müstakim Dergisi'nde yayımlanan yazısında; “Minberlerden cennet ve cehennemden, cehennem zebanilerinden, kabir ve mahşerden, kıyamet alametlerinden başka bir şey işitilmiyor. Cennetin kaç kapısı var, her şahsın orada hurilerden kaç zevcesi var, cennetin toprağı miskten, taşları, duvarları, yakut ve zühercedden olduğunu işittik, anladık, ezberledik. Lakin cennetin tariki nedir? Ona vesile nedir? Hayat mücadelesinde kazanmanın yolları nedir? Sabah akşam kuru tespih çekmekle mi hayır. Evrat kılmakla mı hayır. Allah sadece ahireti yaratmadı. Dünyayı yaratan da O'dur” (Doğan, 1998, 25) şeklinde yer alan ifadeleri, bunu gösterir mahiyettedir. İslamın şartlarıyla ilgili namaz ve oruç ilgili hutberler mevcut iken, zekat ve hacca ilgili hutbelere yer verilmemiştir. Ahlakî, sosyal, iktisadî, sağlık ve önemli gün ve geceler hutbelerde yeterince bahse konu olmuştur (Diyanet İşleri Reisliği, 1927).

1927 yılında hazırlanan hutbe kitabının pek çok hutbesinde “çalışma” konusuna vurgu yapılmıştır. Bunun neticesinde oluşacak zenginlik, insanın hem kendi geçimini sağlama ve devletin güçlenmesine katkısı yönünden övülmüştür (Diyanet İşleri Reisliği, 1927, 92). Dinin terakki ve tekamülü emrettiği belirtilerek, babadan kalma usellerin kullanılması konusunda inat edilmemesi buna karşın her alanda zamanla değişen ve gelişen usul ve yöntemler çalışılmasına vurgu yapılmı, çalışma alanı olarak ticaret, ziraat ve sanayi veya sanayi sahaları gösterilmiş ve insan hayatının bu üç şeyle kaim olacağı dile getirilmiştir. İtikadî konularla ilgili hutbelerin dahi daha çok amel, ahlak ve dünya hayatında çalışıp çabalamanın gerekliliği bağlamında ele alındığını söylemek mümkündür (Diyanet İşleri Reisliği, 1927, 109-115). Çalışma hakkında ya da ekonomiyle/iktisatla ilgili hutbelerin önemli yekun tutmasını savaştan yeni çıkmış bir millete, kalkınmanın gerekliliği ve bunun içinde çalışmanın zorunlu olduğuna dair çabaların bir neticesi olarak görmek gerekir. Her alanda özellikle iktisat ve sanayi sahalarında kalkınmaya muhtaç olan ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devletinin, vatandaşlarını hutbe vasıtasıyla ayet ve hadisler ışığı altında bilgilendirmesi, fert ve ülke kalması için ikna edici delillerin sunulması ve “çalışan mükâfatını hem dünyada hem de ahirette görür” kabilinden sözlerle motive etmesi dikkat çekicidir. Açıkçası o yıllardaki şartlar açısından baktığımızda bu denli çalışma, kazama ve kalkınma kavramları bağlamında hutbelerin olması gerçekten anlamlıdır.

Ahlaki konuları işleyen hutbeler ile diğerlerinde mevzular içtimai/sosyal ahlak zemininde işlenmeye çalışılmıştır. Bunun en güzel örneğini Allah'tan ittika eden dünya ve ahiret saadetini sağlamak için Allah'ın emirlerini yerine getirip, nehiyelerinden sakınma, oruç tutma, namaz kılma birer hasene olduğu gibi; “Milleti islamiyenin saadetine çalışmak, milletimizin devam-ı mevcudiyeti için lazım gelen maddiyeyi ve maneviyeyi temine geyret etmekte birer hasenedir. Memleketimizin muhtaç olduğu yol, çeşme, fabrika, hastahane, öksüz yurtları nafi müesseseleri hüsni niyetle vücuda getirmekte birer hasenedir” (Diyanet İşleri Reisliği, 1927, 183 denilmek suretiyle “hasene” kavramı o zaman ihtiyaç duyulan içtimai hususları da içine alacak biçimde geniş tutulmuştur.

1927 yılı tarihi hutbelerde “içki felaketi ve musibeti kadar tehlikeli bir afet mutasavver değildir. Bu bela maalesef son günlerde halkımız arasında günden güne tevessü etmektedir” (Diyanet İşleri Reisliği, 1927, 194) denilerek içkiyle alakalı üç ayrı hutbenin hazırlanması, dikkat çekicidir. Hutbelerin okunduğu yıllar itibariyle içki veya alkollü içki tüketimi günümüzdeki kadar yaygın olmamasına -örneğin 1939 yılında ülke nüfusu 17 milyon küsur iken yaklaşık 16 milyon litre, 2004 yılında ülke nüfusu 72 milyon küsur iken 740 milyon litreden fazla içki tüketilmiştir (Özyazıcı, 2005, 41-42)- rağmen içkiyle ilgili başlı başına birden çok hutbenin hazırlanması anlamlıdır. İçki mevzuu işlenirken özellikle içkinin zararları hakkında hekimlerin, bilginlerin ve ahlakçıların görüşleri özetlenmiştir. “Amerikalılar bu hususta dinimizin emirlerini kendilerine düstur olarak tam 1340 sene sonra memleketlerinde içki düşmanlığını kanun halinde kabul etmişlerdir”, “nesli bozup deliliği çoğalttığı için Avrupa



tımarhanelerinin duvarlarında 'içki düşmanı olunuz!' diye levhalar asılıdır" (Diyanet İşleri Reisliği 1927, 200) şeklinde dünyadaki uygulamalar ile ilmi verileri yansıtan ifadelerin olması da ve dini emirlerin önemli oluşlarının ortaya konulması dikkat çekicidir. Bu durum dünya gelişen ve değişen durumların bir şekilde hutbelere konu ediliyor olması bakımından güzel bir örnektir. Hutbelerde zamanın ve insanların ihtiyaçlarının dikkate alınarak konuların belirlendiğini gösteren diğer bir örnek önce tedbir sonra tevekkül bağlamında sağlık konularına önemli derece yer verilmesi ve de temizlik ile ilgili üç ayrı hutbenin var olmasıdır (Diyanet İşleri Reisliği, 1927, 25-37).

Osmanlının son zamanlarından itibaren sıkça başvurulmuş 'İslam ve gelişme', 'İslam ve modernleşme' veya 'İslam ve terakki' arasında kurulan münasebet, Cumhuriyet yönetimi tarafından da benimsenmiştir. Bu çerçevede üretilen fikirler veya dini söylemler, hiçbir eğitim, statü, sınıf tabakalaşması engeli tanımayan ve halka belli konularda arzu edilen yönde istenilen yönlendirmenin yapılabileceği ve devlet politikalarının benimsetilebileceği iletişim kanallarından biri olarak kabul edilen hutbelerle geniş halk kitlelerine, değişik hutbe konularında işlenerek, ulaştırılmıştır (Aktay, 2000, 44-47). Bu durum kendisini, 1927 tarihli Türkçe Hutbe kitabındaki hutbe konularında oldukça yoğun bir şekilde hissettirmektedir.

Hutbe konuları ve içeriği üzerine farklı değişkenler dikkate alınarak farklı zamanlarda birçok araştırma yapılmıştır. Bu araştırmardan birinde ilk sayısı 22 Kasım 1968 tarihinde ayda iki sayı, 1980 yılından itibaren aylık yayınlanmış, 1 Ocak 1991 tarihinden sonra Diyanet Aylık Dergi adıyla yayın hayatına devam eden (Yaşaroğlu, 2016, 102) Diyanet Gazetesi'nde 23 yılda yayımlanan 757 hutbenin hangi konularla ilgili olduğu üzerinde durulmuştur. Buna göre hutbelerin %42'sinin ibadet, %27'sinin ahlak, %12'sinin güncel, %10'unun sosyal hayat, %4'ünün İslam tarihi, %4'ünün inanç konularıyla ilgili sonucuna varılmıştır (Akgün, 1994, s. 77-94).

1995 yılı Ankara Müftülüğü tarafından belirlenen hutbelerin %47 ibadet, %28 ahlak, %15 toplumsal hayat, %6 İslam Tarihi, %4 oranında güncel konulardan olduğu, ancak inanç konularına hiç yer verilmediği görülmüştür (Yaşar, 1995, 65). Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 1999 yılında hazırlanarak din görevlilerine gönderilen toplan 54 hutbenin yaklaşık olarak %30'nun itikat, ibadet ve ahlak konularına, %30'nun dini-millî gün ve gecelerin anlam ve önemine anlatmaya %40'nun ise sevgi, barış, kardeşlik birlik-beraberlik, çevre, eğitim, sağlık ve diğer sosyal içerikli olduğu tespit edilmiştir (Onay, 2004, 101).

1994 ve 2007 yıllarında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hutbe kitapları üzerinde yapılan bir çalışma, her iki yılın hutbe konularındaki söylem biçimini tespit edilerek aralarındaki değişimin, toplumsal hayatın iman ve ibadetlerle tanziminden insanlararası ilişkilerle yani ahlakî konularla düzenlemesine, dini değerlerden dini-millî değerlere, hiyerarşiden özellikle ailede eşitlikçi bir çizgiye, dışlayıcı bir söylemden kuşatıcı, yumuşak bir söyleme, tek sebepli açıklamadan çoklu açıklama şeklinde gerçekleştiği dile getirmektedir. Hutbelerle ahlakî değerler alanı tesis edilerek toplumun aydınlatılması, bilinçlendirilmesi ve yönlendirilmesi amaçlandığı, konu ve muhtevadaki söylem değişimini, toplumun değişen din algısıyla birlikte Diyanet'in din algısının da değiştiği sonucuna ulaşılmıştır (Özbolat, 2014, 666-678).

2001- 2005 yıllarında okunan hutbe konuları üzerinde yapılan bir çalışmada, 273 hutbenin 126'sı (%46.2) inanç ve ibadet, 49'u (%18) özel gün ve geceler, 98'i (%36) sosyal ve iktisadi konularla ilgili olduğu neticesine varılmıştır. Özel gün ve gecelerle ilgili 32 hutbenin din gün ve geceler, 17 (%6) hutbenin ise millî günlerle ilgili olduğu belirlenmiştir (Beşirli, 2006, 149).

Diyanet İşleri Başkanlığının 2005 yılında hazırladığı ve İmam-Hatipler tarafından okunması zorunlu olan (DİB APK, 2002, 12) hutbe konuları ise şöyledir: İtikadî alanda "İman ve Hayat", "İslam'ın Evrensel Beyanı" ve "Kur'an", "Kıyamet", "Ebedi Mutluluk Yurdu Cennet" ve "Allah Katında Din İslam'dır" ismini taşıyan hutbeler mevcut iken, kaza ve kadere, meleklerle ve Peygamberlere imanla ilgili konulara yer verilmemiştir (DİB, 2005). İbadet alanında da Hac, Zekât, Tevbe, Dua ve Zikir ve Şükür ile ilgili hutbe konularına yer verilmiş, buna karşın Namazla ilgili herhangi bir hutbenin olmaması dikkati çekmektedir. Ahlakî ve sosyal içerikli hutbeler ise İyi Niyet, Helal ve Haram, Şans Oyunları, Büyüklere Saygı, insan ve toplum Sağlığı, Aile, Çocuk, Engelliler, Gençlik, Ekmeği ve vakit İsrâfı, Çevre, Komşuluk, Evlilik, İffet, Haklar, Salih Amel, Dürüstlük, Kuşaklar Arası İletişim, Şükür, iş ve çalışma ahlakı ve öz eleştiri (nefis muhasebesi) gibi konularda olduğu ifade edilmektedir (Kocaman, 2006, 81).

Önemli gün, gece, hafta ve aylarla ilgili olarak hazırlanan hutbelerin konuları din, millî ve evrensel bir bakışla ele alındığı görülür. Bayramlar, hicret, muharrem ve ramazan ayları, çanakale



zaferi, cumhuriyet, 30 Ağustos, kandil geceleri ilgili hutbelerin yanında engelliler haftası, gençlik haftası, okulların açılacağı hafta, çevre koruma haftası, insan hakları haftası gibi haftalar münasebetiyle hutbeler hazırlanıp, okunmuştur. 2005 yılında okunan hutbeler arasında önemli gün, gece, hafta ve aylar münasebetiyle okunanlar hutbelerin sayısı 20 civarındadır. Dolayısıyla hutbe konuların önemli bir kısmının önemli gün, gece, hafta ve aylara göre belirlendiğini söyleyebiliriz (Kocaman. 2006, 80-81).

“Mutlu Aile Huzurlu Toplum”, “Kutlu Elçinin Aile Hayatı” ve “Ailede Devamlılık Esastır” olmak üzere aile kavramı çerçevesinde üç hutbe hazırlandığı, bunlardan ikisinin metinlerinin ilk iki paragrafı bir birbirinin aynısı olması dikkati çekmektedir. Çocuk merkezli iki hutbe hazırlanmıştır. Bu hutbelerden biri okulların yeni bir eğitim- öğretim yılına başlaması münasebetiyle çocukların eğitimine gerekli önemin verilmesi şeklinde içeriğe sahip olup, diğer hutbe ise çocukların kimsesiz ve sokak çocuğu haline gelmemeleri ve zararlı bireyler olmamaları ilgilidir. Hutbelerde çok genel ifadeler kullanılmış ve problemlere nasıl çözüm bulunacağı noktasında etkin yönlendirilmelerin yapılmadığı görülmüştür. Bazen de bir çok hutbeye konu olabilecek hususların tek bi hutbede, hiç bir örnek vermeden yüzeysel anlatıldığı üzerinde durulmuş, çok kısa bir süre içerisinde pek çok konuya değinmenin ne kadar sağlıklı bir iletişim sağlayacağı sorusu dile getirilmiştir (Kocaman, 2006, 82-83).

“Hak” kavramı bağlamında üç hutbe hazırlanmış, bunlarda din, can, mal, akıl ve namus şeklinde özetlenebilecek İslam dininin kul ve kamu hakkı olarak nitelendirdiği pek çok hakkın ve bunları ihlal etmenin yasak olduğuna vurgu yapılmıştır. Bu çerçevede gittikçe artan can ve mal hakları ihlalleri yaratan kapkaç, hırsızlık ve bu nedenle cana kastetmelerin yaşanması nedeniyle hazırlanan bir hutbede halkı Müslüman olan çocuklarının ve gençlerinin nasıl bu hale geldiği sorgulanmakta ve çözüm olarak Kuranın rehberliği ve Hz. Muhammed’in örnekliliği ekseninin dini ve ahlaki değerlere dayalı din eğitiminin ailede çocuklara verilmesinin zorunluluğu üzerinde durulmuştur (Kocaman, 2006, 83-84).

2005 yılı hutbe konularının güncel ve gündemdeki pek çok sorunlara göre şekillendirildiği, bu kapsamda bir çok temaya vurgu yapıldığı, özellikle ahlak ve sosyal içerikli hutbelerin var olan sorunlarla ilişkili olmalarından ötürü konu seçiminin isabetli olduğu belirtirmiştir. Yine Özellikle ahlaki ve sosyal konuların, esasen hutbelerin genelinin “mekasidü’s-şeria” yani dini emirlerin va’z edilmiş sebepleri, özelde “din, can, mal, akıl ve neslin” korunması ilkeleri temelinde ele alındığı görülmektedir.

2001-2011 yılları arasında İstanbul müftülüğü tarafından hazırlanan hutbelerde çevre gibi spesifik bir konunun ele alışı biçimin incelenmiştir Yapılan çalışmada, 2007 öncesi hutbelerde insan merkezci korumacı bir çevre anlayışından sonraki yıllarda ise derin bir ekolojik yaklaşıma yakın sürdürülebilir bir çevrecilik düşüncesine geçildiği belirtilmiştir. Ayrıca tabiatın kendi içinde değerli oluşunun vurgulandığı ve ilk defa eko-teolojik ahlakın temellerine değinildiği tespit edilmiştir (Demir, 2012, 20).

Diyanet İşleri Başkanlığı 2013 yılı Din Hizmetleri Raporu’na göre hutbelerde en çok ibadet, dini ve milli ve haftalar, sosyal ve toplumsal hayat ve ahlak konuları işlenmiştir. 2013 yılı hutbelerinin %15’i sosyal başlığı altında katagorize edilebilecek niteliktedir. Bu hutbelerde toplumu ilgilendiren meseleler ele alınmış, günlük hayatta dikkat edilmesi gereken hususlar, komşuluk, akrabalık ilişkileri, şehitlik ve gazilik, kul hakkı, birlik/beraberlik, eğitim/bilim/akıl, yardımlaşma/dayanışma, tüketim bilinci gibi konulara ağırlık verilmiş; en az ise hayvan hakları, yetim/öksüz hakkı, görgü kuralları selamlaşma gibi konulara değinilmiştir. İbadetlerle ilgili konuların hutbelerde yer verilmiş oranında bir kararlılık göze çarpmaktadır. Buna göre ibadet konularıyla ilgili 2011 yılında 656; 2012 yılında ise 663 hutbe okunmuştur. 2013 yılında okunan hutbelerden % 7’si inanç konuları ilgilidir. Bu oran geçmiş yıllar ile kıyaslandığında önemli bir azalma söz konusudur. 2013 yılında okunan hutbelerin %13’ü ahlak konularından olmuştur. Bu hutbelerde de iyi ahlak, edep ve haya ile doğruluk/dürüstlük konularına ağırlık verilirken, daha sonra ise sabır/şükür, hoşgörü ve affetme, yalan dedikodu-iftira başlığı altındaki konuları yer almaktadır (Yaşaroğlu, 2016, 103).

Hutbe konularının itikad, ibadet ve ahlak konuları üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bununun birlikte Osmanlı dönemi hutbelerinde olduğu gibi zaman esaslı baz alınarak hutbe konularının belirlenmesine de büyük ağırlık verildiği görülmektedir. Osmanlı döneminde dinî aylar, günler ve geceler zaman esaslı hutbe hazırlanmasın önemli bir etken iken, Cumhuriyet döneminde zaman esaslı hazırlanan hutbe konularının türü ve niteliğinde önemli ölçüde değişiklikler olmuştur. Dinî aylar ve günlerin yanında, milli ay, gün ve bayramlar ve uluslararası değerlendirilebilecek haftalarla ilgili hutbe



konuların hazırlandığı ve içeriklendirildiği görülmektedir. Yine bazı dönemlerde hutbe içeriklerinde belirli kavramlara daha çok vurgu yapıldığıda gözlenmektedir. Bunun nedenlerin üzerinde durulması hutbe konuları ve içeriğinin oluşturulmasında ne tür etkenlerin rol oynadığının tespit edilmesi adına önemlidir. Hutbelerin hazırlanmasında merkezilik söz konusudur. Hutbe aynı zamanda bir yaygın din eğitimi türü olduğundan, hutbe konularının ve içeriğinin problem merkezli olması gerekir. Cemaatin ihtiyacı hesaba katılmalıdır. Bu hususun hutbelerde ne derece göz önünde bulunduğu farklı değişkenler ekseninde de irdelenmesi gerekir.

Sonuç ve Öneriler

Hutbe din bir ibadet olmanın yanı sıra insanlara dini mesajların ulaştırılması bakımından da önemli bir iletişim vasıtasıdır. Hz. Peygamber ve dört halife dönemlerinde dini, sosyal, kültürel ve diğer konularda kitlelerin aydınlatması ve bilgilendirmesi hususunda hutbeden azami ölçüde istifade edilmiş ve etkin bir iletişim aracı olarak kullanılmış, muhtevanın şekillenmesinde insanların durumları ve ihtiyaçları dikkate alınmıştır.

Abbasiler ile birlikte hutbe, kitleleri farklı konularda dini mesaj içerikli bilgiler verme ve onları eğitime konusundaki özelliğini büyük ölçüde yitirerek, siyasi bir sembol haline gelmiştir. Osmanlı'nın son zamanlarına kadar hutbelerden etkin bir dini iletişim aracı ve yaygın din eğitimi vasıtası olarak yeterince yararlanılmamıştır. Hutbe, metin ve konularıyla rutinleşen dinî nitelikli bir geleneğe dönüşmüştür.

Osmanlı'nın son döneminde yenileşme ve terakki çabalarının artmasıyla birlikte hutbelerin kitleleri tenvir edecek ve harekete geçirecek kitle iletişim aracı ve yaygın din eğitimi faaliyeti olması yönünde ciddi talepler dile getirilmiştir. Bunun tabii sonucu olarak dili Arapça olan hutbelerin Türkçe okunması, konularının ise zamanın icabatına göre dinî, ictimai ve siyasi olması gerektiği üzerinde durulmuş, halkın bilgilendirilmesini sağlayacak çok önemli bir iletişim vasıtası olduğu üzerinde durulmuştur.

Cuma hutbeleri, II. Meşrutiyet sonrasında, medeniyet ve terakkinin sağlanmasında, bunların önündeki dini muhtevalı engellerin kaldırılmasında, en etkin vasıtalarından biri olarak görülmüştür. Bu anlayış, Cumhuriyet yönetimi tarafından da benimsenmiştir. Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte dilinin Türkçe olduğu hutbelerin konularının yeni kurulan rejimin talepleri de dikkate alınarak oldukça çeşitlenmiştir.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın görevinin inanç, ibadet ve 1965'ten sonra görev alanı kapsamına girecek olan ahlak alanlarında insanları tenvir etmek ile sınırlandırılması, Cumhuriyet'i kuran kadroların ve ardılarının dine ve Diyanet'e biçtikleri rol, darbe dönemlerinde darbe yönetimlerinin talepleri ve siyasi hükümetlerin yönlendirmeleri hutbe konularının ve içeriğinin şekillenmesinde etkili olmuştur. Her devirde zaman zaman o günkü iktidarları istedikleri mesajları, Cuma hutbelerinden halka duyurma eğilimde olmuşlardır.

Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze hutbelerin konularında ve içeriğinde büyük oranda bir değişim ve farklılaşmanın yaşandığı da görülmektedir. Bunu değişen ve gelişen ülke ve dünya konjoktüründe değerlendirmek gerekir. Bununla birlikte türü farklılaşsa da zaman esaslı hutbe konularının hazırlanmasında Osmanlı'dan günümüze bir geleneksel anlayış yerleşmiş, hatta bunda giderek bir artışın olduğu görülmektedir. Bu anlamda hutbe konularında Osmanlı döneminde dini gün ve aylar, Cumhuriyet döneminde dini ve milli gün ve aylar, yakın zamandan itibaren dini, milli ve evrensel gün, hafta ve aylar şeklinde bir gelişmenin ve değişimin olduğu gözlenmektedir.

Hutbe konularının belirlenmesinde, hazırlanmasında ve içeriklendirilmesinde temel dinî kaynaklarımız ekseninde değişen ve gelişen dünya ve ülke şartları göz önünde bulundurularak istikrarlı bir şekilde güncellenen, problem merkezli ve ihtiyaç odaklı bir yaklaşımın benimsenmesi yerinde olacaktır.

İletişim sürecinde hedef kitlenin (cami cemaatinin) özellikleri dikkate alınarak iletişim süreci planlanması ve icra edilmesi gerekir. Dolayısıyla her cami cemaatinin kendine özgü sosyo- kültürel, ekonomik, eğitim ve dünya görüşü gibi değişkenler kurulacak iletişimin biçimini etkileyecektir. Örgün eğitimdeki iletişim sürecinde öğrenci merkezli yaklaşımın benimsenmesi gibi yaygın eğitim türü olan hutbelerin hazırlanması ve sunulmasında da cemaat merkezli bir tutum içerisinde olunmalıdır.

Hutbelerle ilgili resmi ve sivil kurum ve kuruluşlarla zaman zaman bir araya gelerek vatandaşın gerçek gündemine dair hutbe konularının tespitine yönelik çalışmalar ve çalıştaylar yapılabilir. Bu konuda camilerin kendi cemaatinden oluşan ve başkanının camii imam-hatibinin olduğu iştişare heyetleri teşekkül ettirilebilir. Mahallelerde ise mahallenin merkez camii hüveyyetindeki imam-



hatbinin başkanı olduğu mahalle muhtarının, diğer camii ve müezzinlerinin ve mahallenin kanaat önderlerinden oluşan bir işişiari topluluk marifetiyle mahalle gündemine dair hutbe konuları tespit edilip içeriklendirilmesine gidilebilir.

Merkezî hutbeler, ülke genelini ilgilendiren hayati meselerle ilgili sınırlı tutulmalıdır. Kırsal kesimdeki vatandaş ile şehirdekinin gündemi bir değildir. Herşeyden önce ihtiyaç ve problem kaynakları ve çözümleri farklı farklıdır. Hutbelerdeki konuların ve içeriklerinin her zaman ve her yerde herkesinin ilgisini çekmesini beklemek, iletişimin ve eğitimin ilkeleriyle bağdaşmamaktadır. Aksi durumda camii cemaati için sunî gündemler oluşturulmuş, zamansız ve gereksiz konular dile getirilmiş olunacaktır.

Hutbe konularının hazırlanması ve sunulmasında imam-hatiplere bilgi, beceri ve yetkinlik kazandırılmasına yönelik hizmet içi kurs ve seminerlerin verilmesi hususunda kararlı ve istikrarlı bir tutum ve davranış içerisinde olunmalıdır. Bu konuda psikolog, sosyolog, sosyal-psikoloji, sosyal hizmet, etkili iletişim uzmanlarından yararlanılabilir. Bunların dışında kanaat önderi olmaları hasebiyle imam-hatiplerin zorlandığı zamanların ülke genelindeki siyasi atmosferin yoğunlaştığı günlerdir. Bunun için imam-hatiplerin herkesi kucaklayıcı, kuşatıcı ve İslamî prensipler çerçevesinde bir söylem dili geliştirilmesi hususunda siyaset akademileri oluşturularak, konunun uzmanı olan kişilerden gerekli formasyonu almaları sağlanabilir.

Hutbeler, camii cemaatinin ihtiyaçlarına ve problemlerine cevap verecek, yol gösterecek ve en azından onlarla empati kuracak bir dilde olmalıdır. Hutbelerle cemaatin ihtiyaç ve problemlerine çözüm üretilmesi iddialı bir söylem olabilir, ancak onlarla ilgili durumların dile getirilmesi fikri ve zihni yakınlaşmayı, bu da karşılıklı empati ve sempatiyi oluşturacaktır. Bu süreç ise gerek kaynak konumunda imam-hatip gerekse alıcı konumundaki cemaat arasında bağın kuvvetlenmesini ve zamanla birlikte hareket edilmesi sonucunu doğuracaktır.

KAYNAKÇA

- Akgün, Vahdettin (1994). Diyanet Gazetesinde Yayınlanan Hutbe Konuları. *Diyanet İlmî Dergi*, C.XXX, S. 2, s. 77-94.
- Ali Suavi (1287/1871). Zemâne Hutbesi. *Ulum Gazetesi*, S. 18, s. 1116-1118.
- Armaner, Neda (1962). *Hitabet ve Dini İrşat Üzerine*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Aytaç, Kemal (1986). *Gazi Mustafa Kemal Atatürk Din Politikası Üzerine Konuşmalar*. Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları.
- Baktır, Mustafa (1998). Hutbe. *TDV İslam Ansiklopedisi*. c. 18, ss. 425-428. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Balcızade [Edremitli] Mehmed Tahir (1335). Taşralarda Hutbe ve Hatipler. *Sırat-ı Müstakim [Sebilü'r-Reşad]*, C. III, S. 73, s. 331.
- Beşirli, Hayati (2006). Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Camilerde Okuttuğu Hutbelerin Sosyolojik Analizi. *Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.VIII, S. 2, s. 143-172.
- Bulut, Mehmet (1991). *Birinci ve İkinci Dönem TBMM'de Din Eğitimi Din Hizmetleri ve Dini Yayın Konularında Yapılan Müzakereler Üzerine Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Cebeci, Suat (2003). *Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dini İletişim*. İstanbul: İz Yayınları.
- Cezeri, Abdurrahman el-Cezeri (?). *el-Mezahibü'l-erba'a. Mektebetü't-Ticâriyyeti'l- Kubrâ: Kahire*.
- Cündioğlu, Düccane (1998). *Türkçe Kuran ve Cumhuriyet İdeolojisi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Çakan, İ. Lütfi (2003). *Dini Hitabet*. İstanbul: Marmara İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Çelik, Ersin (2016). Diyanetin Acı Tarihi. *Gerçek Hayat Dergisi*, 30 Mayıs 2016, <http://www.gercek hayat.com.tr/kapak/diyanetin-aci-tarihi/>
- Çoruhlu, Yaşar (2002). Kürsü. *TDV İslam Ansiklopedisi*. c. 26, ss. 573-574. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Demir, Metin (2012). Çevreye Minberden Bakmak: Cuma Hutbelerinde Çevre Sorununun Sunumu, *İnsan ve Toplum*, C. II, S. 3, s. 5-32.
- Doğan, Recai (1998). Cumhuriyet Öncesi Dönemde Yaygın Din Eğitimi Açısından Hutbeler. *Dini Araştırmalar*, C. 1, S. 2, s. 5-51.
- Diyanet İşleri Başkanlığı APK Dairesi Başkanlığı (1995). *Diyanet İşleri Başkanlığı Genelgesi 1995/1*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Diyanet İşleri Reisliği (1345/1927). *Türkçe Hutbe*. İstanbul: Evkâf-ı İslamiye Matbaası.
- Dökmen, Üstün (2002). *İletişim Çatışmaları ve Empati*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Elmalı, Hüseyin (1998). Hitabet. *TDV İslam Ansiklopedisi*. c. 18, ss. 158-160. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ergin, Osman (1943). *Türkiye Maarif Tarihi*. İstanbul: Osmanbey Matbaası.
- El - Kâdi, El-Beydavi (2003). *Tefsiri'ü'l-beydavi*, Lübnan: Darü'l-kütübü'l-ilmîyye.
- Jaschke, Gotthard (1972). *Yeni Türkiye'de İslamlik*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem (1999). *Yeni İnsan ve İnsanlar*. İstanbul: Evrim Yayın Evi.
- Kara, İsmail (1994). *İslamcıların Siyasi Görüşleri*. İstanbul: İz Yayınları.
- Kara, İsmail (2000). Din İle Devlet Arasına Sıkışmış Bir Kurum: Diyanet İşleri Başkanlığı. *Marmara Üniversitesi İlahiyat F. Dergisi*, S. 18, s. 29-55.
- Kara, İsmail (2008a). *Cumhuriyet Türkiye'si'nde Bir Mesele Olarak İslam*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kara, İsmail (2008b). Cami, Ordu, Siyaset: 27 Mayıs İhtilaline Dair Bir Hutbe, *Toplumsal Tarih*, S. 173, s. 42-48.
- Karaman, Hayrettin (1993). Cuma. *TDV İslam Ansiklopedisi*. c. 8, ss. 85-89. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kaya, Mahmut (1998). Hitabet. *TDV İslam Ansiklopedisi*. c. 18, ss. 156-158. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kazancı, Ahmet Lütfi (1995). *Pegamber Efendimizin Hitabeti*. Marifet Yayınları: İstanbul.
- Kocaman, Kasım (2006). *Dini İletişimde Hutbe*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Köylü, Mustafa (2003). *Psiko-Sosyal Açıda Dini İletişim*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Mehmet Emin (1335). Kürsü şeyhliği (salâtin şeyhliği). *Sebilürreşad*, S. 17 (427-428), s. 88-90.



- Müslim, Ebu'l-Huseyin Müslim bin Haccac el- Kuseyr (1981). *Shihu Müslüm*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Ocaktan, Mehmet (2018). Döviz Hutbesini Ahali Nasıl Değerlendirir?. *Karar Gazetesi*, 27.08.2018 Pazartesi 00:02, <https://www.karar.com/yazarlar/mehmet-ocaktan/doviz-hutbesini-ahali-nasil-degerlendirir-7779>
- Oğur, Yıldırım (2018). Ey Mü'minler TL'ye. *Karar Gazetesi*, 27.08.2018, Pazartesi, 00:02, <https://www.karar.com/yazarlar/yildiray-ogur/ey-muminler-tye-donun-7780>.
- Onay, Ahmet (2004). Diyanet Hutbelerinin Muhteva Analizi. *İslami Araştırmalar*, C. XVII, S. 1,
- Önkal, Ahmet (1995). İrşad Vasıtası Olarak Hutbe. I. *Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri (1-5 Kasım 1993)*. C. I, s. 145-153. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Özbolet, Abdullah (2014). Hutbelerde Söylem Değişimi Diyanet Hutbeleri Örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. VII, S. 29, s. 662-669.
- Özyazıcı, Alparslan (2001). *Alkollü İçkiler, Sigara ve Diğerleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Selçuk, Mualla (2002). Din Hizmetlerinde Halkla İlişkiler Açısından İletişim. *Din Hizmetlerinde İletişim ve Halkla İlişkiler*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Taplamacıoğlu, Mehmet (1963). *Din Sosyolojisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Tavukçuoğlu, Mustafa (1997). Cuma Hutbeleri ile İlgili Bir Araştırma Üzerine İncelemeler. *Türkiye Günlüğü*, S. 48, s. 97-107.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1340). Türkçe Hutbe Münasebetiyle. *Açık Söz*, s. 2.
- Yaşar, Mehmet (1995). *Günümüz Cuma Hutbelerinin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil (2016). Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Hutbe Hizmetlerine Genel Bir Bakış. *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl 2, C. 2, S. 1, s. 93-107.
- Yazıcı, Nesimi (1998). Karesi Gazetesi Penceresinden Balıkesir'de Dini Hayat Üzerine Gözlemler (1916-1917). *Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 37, s. 105-129.
- Yazıcı, Nesimi (1999). Osmanlı Son Döneminden Cumhuriyet'e Hutbelerimiz Üzerine Bazı Düşünceler. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 39, S. 2, s. 209-216.
- Yılmaz, Hüseyin (2018). *Dini Hitabet ve Mesleki Uygulama*. İstanbul: Asitan Yayınları.
- Yüksel, A. Haluk (2003). İletişim Kavramı. *Din Hizmetlerinde İletişim ve Halkla İlişkiler*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi.
- Yüzendağ, Ahmet (1964). *Hitabet Dersleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Zengin, Salih (2008). Osmanlılar Döneminde Yaygın Din Eğitimi Faaliyeti Olarak Hutbeler. *Çukurova Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 17, S. 1, s. 379-398.